

УДК 369(477)

Підлипна Р.П.

кандидат економічних наук, доцент
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТА ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

В статті окреслено періодизацію розвитку системи соціального страхування. Виділено низку суперечливих модифікацій та реформ, що пройшло соціальне страхування в добу СРСР. Розглянуто становлення системи соціального страхування в СРСР. Розкрито етапи становлення соціального страхування в Україні.

Ключові слова: соціальне страхування, еволюція, формування, розвиток, реформа, допомога.

Пидлыпна Р.П. ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ

В статье определена периодизация развития системы социального страхования. Выделен ряд противоречивых модификаций и реформ социального страхования в эпоху СССР. Рассмотрено становление системы социального страхования в СССР. Раскрыты этапы становления социального страхования в Украине.

Ключевые слова: социальное страхование, эволюция, формирование, развитие, реформа, помощь.

Pidlypna R.P. BASIC PRINCIPLES AND HISTORICAL STAGES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF SOCIAL SECURITY

The periods of the development of social insurance have been outlined. A number of conflicting modifications and reforms passed by social security in Soviet days has been highlighted. The formation of the social insurance system in the USSR has been considered. The stages of social insurance in Ukraine have been exposed.

Keywords: social security, evolution, formation, development, reform assistance.

Постановка проблеми. Нині в Україні система соціального страхування є недостатньо ефективною, адже механізми регулювання, закладений в її основу, на практиці слабо дієздатний та не функціонує належним чином. Фонди соціального страхування постійно потребують державної фінансової підтримки, а скорочення доходів державного бюджету та збільшення його дефіцитності не дозволяють їх забезпечувати сповна без зменшення загального рівня доходів та поглиблення диференціації різних верств населення за цим критерієм. Таким чином, це призводить до збільшення прошарку суспільства, що потребує соціального захисту та претендує на соціальні трансферти. Соціальне страхування є неоднозначним явищем у фінансовій системі держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціального страхування були і залишаються об'єктом та предметом наукових досліджень. Проблемам становлення соціального страхування присвячено велику кількість праць вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема, В.Д. Базилевич, В.О. Безуглої, Н.М. Внукової, А.А., Голдсміт, Д.М. Загірняка, Н.В. Кузьминчук, В.Й. Плиси, М.П. Шавариної, Н.В. Шаманської, Л.П. Шаповал, С.І. Юрія, І.С. Ярошенко та ін.

Натомість недостатньо висвітленим залишається питання щодо становлення соціального страхування якому і присвячена стаття.

Постановка завдання. Аналіз становлення та розвитку системи соціального страхування з урахуванням тих соціально-економічних та культурних процесів, які відбувалися в суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальне страхування є багатогранною економічною категорією, адже, з одного боку, це сукупність страхових інститутів, з іншого – це система економічних відносин з приводу перерозподілу ВВП шляхом акумуляції внесків у фонди грошових коштів та подальше їх використання для забезпечення грома-

дян при настанні страхових випадків внаслідок соціальних ризиків.

Соціальне страхування пройшло тривалий шлях еволюції від найпримітивніших форм до створення цілісної взаємоузгодженої системи захисту та забезпечення населення від настання страхових ризиків. Реформування системи соціального страхування, що відбувається нині в Україні, та її узгодження із системами соціального страхування розвинених країн Європейського Союзу повинні відбуватися із врахуванням надбань попереднього досвіду соціального страхування в Україні та світі для пошуку надійніших та ефективніших способів реалізації поставленої мети.

Примітивні форми соціального страхування зародились ще на початках розвитку цивілізацій. Перші документальні згадки датуються 133 р. та засвідчують, що у Стародавньому Римі відбувалось об'єднання громадян для підтримки у разі втрати працездатності, смерті тощо за професійними, матеріальними чи особистими інтересами, проте це не носило ознак страхування у сучасному його розумінні

Вперше наблизились до формування організаційних засад соціального страхування у XIII ст. на Балканах (м. Дубровик), де була започаткована програма страхування здоров'я із відповідними виплатами при настанні страхових випадків та внесками застрахованих осіб.

В епоху середньовіччя внаслідок поступального розвитку соціального страхування у Німеччині представниками гірничих професій були засновані спільні каси для матеріальної підтримки потерпілих від нещасних випадків, що було пов'язане із професійним ризиком, а також малозабезпечених верств суспільства.

Стрімкого розвитку соціальне страхування набуло наприкінці XIX ст., що було пов'язане із швидким економічним і технічним розвитком країн світу. Зокрема, у Німеччині відбулось законодавче закріплення основних принципів та механізмів соціаль-

ного страхування, ініціатором чого виступив канцлер Отто фон Бісмарк. Його система соціального страхування передбачала нейтралізацію кількох соціальних ризиків – тимчасової втрати працездатності, нещасних випадків на виробництві, інвалідність та настання старості. З метою ресурсного забезпечення системи соціального страхування передбачалось відразу кілька джерел фінансування – внески робітників, роботодавців та субвенції й дотації держави.

Канцлером була розроблена низка принципів, закладених в основу системи соціального страхування:

- страхування лише працюючих осіб, тобто тих, хто здійснює страхові внески;
- страхування малозабезпечених працівників, заробітна плата яких була меншою за мінімально встановлену суму;
- паритетне співвідношення між внесками роботодавців і найманих працівників, а також взаємозв'язок між виплатами та внесками;
- паритетність в управлінні соціальним страхуванням – працедавцями та працівниками;
- обов'язковість соціального страхування [1].

Ці ж тенденції простежувались у розвитку соціального страхування й інших європейських країн. На початку ХХ ст. реформування системи соціального страхування відбувалось у Швеції, Австрії, Бельгії, Швейцарії, Норвегії, Португалії, що передбачало законодавче закріплення соціального страхування, регламентацію його здійснення та розширення переліку професій для забезпечення страхових виплат за страховими випадками.

В цей же час у Великій Британії відбулись реформи лорда Вільяма Беверіджа, які містили низку кардинально нових підходів до політики соціального забезпечення, основою якої стало забезпечення повної зайнятості. В основу цієї реформи були покладені принципи:

- універсальності – забезпечення усіх верств населення від усіх соціальних ризиків на мінімально гарантованому рівні за рахунок солідарного фонду;
- єдності – адекватний розмір виплат матеріального забезпечення відповідно до потреб людини у певній ситуації, а не у взаємозв'язку із розмірами оплати праці, з якої сплачувались внески;
- інтеграції – взаємодоповнюваність різних форм соціального забезпечення (соціальних допомог, соціального страхування та ощадних кас) [1].

Фактично система соціального страхування Беверіджа на відміну від системи Бісмарка стала носити характер соціального забезпечення, оскільки матеріальне забезпечення отримували не лише працюючі особи.

Суттєвий вплив на розвиток соціального страхування в Україні чинила геополітична розділеність території нашої держави протягом багатьох сторіч. Територія сучасної України була розділена між сусідніми державами, що і спричинило відмінності у системах соціального страхування, притаманних різним частинам нашої держави у дореволюційний період.

На теренах України, що перебувала у складі Австро-Угорської імперії, особливого поширення набуло пенсійне страхування за галузевим та територіальним принципом. Джерелом інформації про пенсійне страхування на цих землях виступає статут електричної компанії у Львові, затверджений 15 травня 1924 р. Ці фонди забезпечували пенсійними виплатами застрахованих осіб, а також їхні родини у разі втрати годувальника. Очевидною була перевага пенсійних фондів, створених за галузеву ознаку.

На території України, яка входила до складу Російської імперії, інтегровано існували колективна та індивідуальна форми страхування від таких соціальних ризиків, як тимчасова втрата працездатності, нещасні випадки (запроваджено у 1903 р.) та настання старості. Проте у деяких губерніях, зокрема, в Херсонській, в приватних страхових товариствах були передбачені й інші страхові випадки – смерть застрахованої особи, інвалідність, непрацездатність тощо. Таке ж страхування набуло поширення і в Одесі та Миколаєві. Історичні джерела засвідчують, що в Одесі починаючи з 1899 р. діяло Товариство взаємного страхування фабрикантів і ремісників від нещасних випадків, яке вже у 1902 р. застрахувало близько 7 000 осіб.

У 1905 р. аналогічне страхування було започатковане Чорноморським товариством взаємного страхування судовласників від нещасних випадків із їхніми робітниками і службовцями, що здійснювали свою діяльність у всіх портах Азовського, Чорного морів, а також річкових портах.

У 1917 р. через Громадянську війну та зміну державного устрою було зруйновано колишню систему соціального страхування. Відповідно, виникла потреба у створенні органу, що координував би дії у сфері соціальної політики, яким став Народний комісаріат праці, котрий виконував функції забезпечення охорони праці, соціального забезпечення, а згодом страхування на випадок безробіття й хвороби.

Наступні кроки радянської влади у період «воєнного комунізму» були спрямовані на монополізацію соціального забезпечення, його державному підпорядкуванню й регулюванню та фактичне перетворення соціального страхування на соціальні допомоги з бюджету із скасуванням страхових принципів.

Подальше проголошення «нової економічної політики» дозволило дещо відновити соціальне страхування із таких страхових випадків, як тимчасова та повна втрата працездатності, безробіття, смерть, джерелом фінансування яких виступали внески роботодавців. Через страхові каси здійснювалось забезпечення медичної допомоги населенню.

Починаючи з 1924 р. функції органів соціального страхування розширились за рахунок переходу в їхню компетенцію організації заходів санаторно-курортного лікування від органів охорони здоров'я та профспілок. У цьому ж році настання старості було включено до переліку страхових випадків, та розпочалось пенсійне забезпечення певних категорій населення, зокрема, працівників транспорту, деяких видів промисловості, сфери освіти. А вже починаючи з 1932 р. пенсійне страхування охопило працівників усіх галузей виробництва. Від цього моменту і до липня 2011 р. на основі досвіду системи соціального страхування Бісмарка пенсійний вік залишався незмінним – 55 років для жінок та 60 років – для чоловіків.

Соціальне страхування на випадок безробіття було призупинене у 1930 р. а вже наступного року було реформовано роботу страхових кас, проведено їх укрупнення, та прикріплено за кожним підприємством виплатні пункти. Прогресивним кроком стало узалежнення розміру соціальної допомоги від трудового стажу та умов праці, проте все ще не було пов'язано із розмірами внесків. Саме тому в 1933 р. запроваджено галузеву диференціацію тарифів внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, щоб хоча б частково усунути нерівність, та покладено галузевий принцип у діяльність профспілок, у компетенцію яких стала входити організація

соціального страхування, яке все більше набувало ознак соціального забезпечення.

У 1936 р. відбулось конституційне закріплення прав на соціальне забезпечення для робітників і службовців, а саме таких його різновидів, як пенсійне, тимчасової та постійної втрати працездатності, а інші страхові виплати регулювалися постановами.

Починаючи з 1937 р. джерелом виплати пенсій стали кошти місцевих бюджетів, проте вже наступного року знову виплати стали здійснюватись за рахунок коштів соціального страхування, було підвищено мінімальний розмір пенсії, пенсії по інвалідності та у зв'язку із втратою годувальника.

Наприкінці 1938 р. розмір допомоги з тимчасової втрати працездатності став залежним від тривалості безперервної роботи на підприємстві. Низку змін передбачено і в забезпеченні материнства, зокрема, скорочено відпустку по вагітності та пологах.

Під час Другої світової війни відбулося збільшення пенсій працюючим пенсіонерам без врахування заробітку, також у цей період збільшено тривалість відпустки по вагітності і пологах, яка знову зростала у 1956 р., тоді ж скасовано її прив'язку до трудового стажу.

У 1948 р. частина обов'язків органів соціального страхування була перекладена на керівництво підприємств, зокрема, визначення трудового стажу для обчислення допомоги, а також перевірка правильності призначення, нарахування та виплати матеріального забезпечення.

Починаючи з 1953 р. було розширено коло застрахованих в органах соціального страхування осіб за рахунок тимчасових, сезонних та постійних працівників машинно-технічних станцій, а у 1956 р. із прийняттям Закону про державні пенсії розширено коло осіб, що мали право на пенсію, та підвищено її рівень. У цей час джерелом виплати матеріального забезпечення із соціального страхування виступали внески роботодавців (всіх підприємств, організацій та установ), а пенсії фінансувалися з державного бюджету. Загальний рівень пенсій знову зростав аж через 20 років, у 1973 р.

Прийняття Закону про пенсії та допомогу членам колгоспів у 1964 р. дозволило здійснити виплати допомоги по вагітності та пологах жінкам-колгоспницям та пенсійне забезпечення за віком, інвалідністю та у зв'язку із втратою годувальника колгоспників. Проте пенсійний вік для цієї категорії населення був на п'ять років вищий за загальний. І лише через чотири роки, у 1968 р., колгоспників зрівняли у праві виходу на пенсію на загальних підставах, проте рівень їхніх пенсій залишався значно нижчим за загальний. А вже у 1970 р. розширено страхові випадки для членів колгоспу, оскільки включено тимчасову втрату працездатності та ін.

У 1974 р. у системі соціального страхування СРСР запропонована новація щодо введення соціальної допомоги на дітей із малозабезпечених сімей. Заходи щодо посилення допомоги з дітьми також здійснювались у 1981 р., коли запровадили одноразову допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею одnorічного віку.

У 1977 р. в Конституції закріпили усі відомі нам види соціальної допомоги. Протягом наступних трьох років відбувалося підвищення соціального забезпечення колгоспників, учасників Великої Вітчизняної війни, інвалідів війни першої та другої груп, інвалідів з дитинства.

І, нарешті, прийняття закону «Про пенсійне забезпечення в СРСР» у 1990 р. зрівняло у правах

усіх учасників державної системи пенсійного страхування та встановило рівні умови для пенсійного забезпечення громадян.

Проголошення незалежності України та активне впровадження ринкових способів господарювання породило необхідність створення нової системи соціального страхування, яка б ґрунтувалась на вже накопиченому вітчизняному та зарубіжному досвіді.

Низка науковців, зокрема, Н.М. Внукова, Н.В. Кузьминчук, виокремлюють чотири етапи розвитку соціального страхування в незалежній Україні.

До першого етапу (1990–1998 рр.) належать такі заходи у сфері реформування системи соціального страхування України, як законодавче закладення основ соціального страхування («Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [2]), створення Пенсійного фонду України, що передбачало обов'язкову реєстрацію платників в органах Пенсійного фонду, а також зниження тарифів пенсійного страхування. Прогресивним кроком стало залучення до виплати пенсій установ банків.

На другому етапі (1999–2000 рр.) закладено основи для переходу на персоналізований облік в пенсійній системі. На основі Європейського кодексу соціального забезпечення (1964 р.) [3] та рекомендацій Міжнародної організації праці (1944 р.) [4] затверджено наступні нормативно-правові документи:

- Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [5];

- Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [6];

- Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та втратами, зумовленими народженням та похованням» [7].

Третій етап (2001 р.) характеризується запровадженням інших видів соціального страхування, таких як загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності, соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням.

Законодавчою основою для цього етапу реформування системи соціального страхування виступили: Послання Президента України до Верховної Ради і Кабінету Міністрів України «Про основи напрямки реформування системи пенсійного забезпечення населення України» [8]; Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [9]; Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [10].

Для четвертого етапу (2002–2009 рр.) характерним став перехід на призначення оформлення пенсій в пенсійному фонді, законодавче закріплення недержавного пенсійного забезпечення та розробка законопроектів про медичне соціальне страхування.

Висновки з даного дослідження. Сьогодні, на нашу думку, доцільно виокремити й п'ятий етап реформування (2010 р. – до сьогодні), адже відбувся перехід до застосування єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування з подальшим його перерозподілом за встановленими нормативами до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування, а також здійснено крок у

напрямі застосування накопичуваної системи пенсійного страхування та законодавчо закріплено підвищення пенсійного віку, що залишався незмінним протягом 80-ти років.

Роль соціального страхування у нейтралізації соціальних ризиків та у збереженні добробуту населення важко переоцінити. Система соціального страхування, пройшовши тривалий шлях еволюції, модифікувалась відповідно до потреб часу, проте й нині відбуваються зміни та адаптація окремих її елементів та механізмів відповідно до потреб сьогодення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист. – 2003. – № 2. – С. 20–24.
2. Україна. Закон. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : від 14.01.1998 р. №16/98-ВР.
3. Європейський кодекс соціального забезпечення : від 06.11.1990 р. № 994-329.
4. Генеральна конференція Міжнародної організації праці. Рекомендація щодо мінімальних норм соціальної політики на залежних територіях № 70 від 1944 р. / Міжнародна організація праці.
5. Україна. Закон. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : від 23.09.1999 р. № 1105-XIV.
6. Україна. Закон. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : від 02.03.2000 р. № 1533-III.
7. Україна. Закон. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та втратами, зумовленими народженням та похованням : від 18.01.2001 р. № 2240-III.
8. Президент України. Послання. Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України : від 10.10.2001 р. № 1-14/1349 http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n1_14100-01.
9. Україна. Закон. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : від 09.07.2003 р. № 1058-IV.
10. Україна. Закон. Про недержавне пенсійне забезпечення : від 09.07.2003 р. № 1057-IV.